

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

NAGY KORNÉL

„ERRORES ET ABUSUS INTER ARMENOS TRANSILVANIAE VIGENTES”

1719-BŐL ÉS A KHALKEDÓNIZMUS KÉRDÉSE

Oxendio Virziresco (1654-1715) címzetes aladiai püspök 1715. március 10-én bekövetkezett halálával az erdélyi örmény uniált püspöki szék megüresedett, s nem sokkal azután megindult az örmények feletti joghatósági vita: ugyanis a megújuló erdélyi római katolikus püspökség magának kívánta megszerezni az erdélyi örmény uniált egyház feletti jurisdikciót, amelyet 1690 óta közvetlenül maga a Szentszék gyakorolt.

Az erdélyi római katolikus püspökség ezt a szándékot azzal igyekezett mindig is alátámasztani, hogy az elhunyt örmény püspök ugyan rövid ideig, de átmenetileg 1712-1713 között intézte az erdélyi püspökség ügyeit is, ennek okán az erdélyi magyar klérus úgy ítélte meg, hogy az uniált örményeket az erdélyi római katolikus püspökség alá kell vonni, mert maga Oxendio püspök jó katolikusként mindig is erre törekedett. Másik nagyon fontos észrevétel volt, hogy az erdélyi örmények számarányukat tekintve - ami ekkor háromezer és ötezer lélek körül mozoghatott - nem alkottak olyan nagy etnikai közösséget, mint az 1697-1701 között Gyulafehérvárt unióra lépő erdélyi románok. Így feleslegesnek tartották egy örmény uniált püspöki hivatal fenntartását.

Mártonffy Györgyöt az erdélyi római katolikusok hivatalos szerve, a Státus kérésére, és Keresztély Ágost (1707-1725) primás közbenjárására III. Károly császár és király (1711-1740) nevezte ki erdélyi római katolikus püspökké, s hogy Erdélyben tekintélyét növelje, bárói rangra emelte. Püspöki kinevezésében mindenképpen fontos szerepet játszott erdélyi származása, valamint kitűnő teológiai képzettsége is. Tanulmányait Kolozsvárt, Nagyszombatban, és a Pázmány-neumban végezte. Érdekes adalék, hogy Mártonffy György püspöki perének kihallgatásán tanúként ekkor jelen volt a Bécsben tartózkodó Oxendio Virziresco is.¹ Az uralkodó felterjesztésére 1714. augusztus 20-án tartott konzisztórium pedig hozzájárult Mártonffy kinevezéséhez.² Ez idő tájt Erdély belső politikai viszonyai olyannyira konszolidálódtak az udvar javára, hogy a püspök mindenféle akadályoztatás nélkül elfoglalhatta székét, s megkezdhette egyházmegyéjének át-és újjászervezését. Mártonffy kinevezését ugyanakkor fontos rendelkezések előzték meg: az uralkodó 1715-ben - Oxendio püspök halálának évében - rendezte az erdélyi római katolikus püspökség jövővelmeit, újjászervezték a székesegyház mellett működő káptalant, s emellett a püspököt Fehérvármegye örökös főispánjává nevezték ki.³ Mártonffy kinevezése után elősegítette a pálosok és az úgynevezett „rabkiváltó” trinitáriusok Erdélyben való megtelepedését, valamint elkezdte az erdélyi románok, bolgárok és örmények közötti vizitálást. Galla Ferenc monográfiájából tudjuk, hogy Mártonffy püspök 1718 tavaszán egyházlátogatást végzett a szamosújvári

örmények között, amelynek során megállapította, hogy az örmények igaz katolikusok Erdélyben.⁴ Erre ugyanakkor a Szentszék missziós intézményének, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide-nek a történeti levéltárából előkerült kongresszusi iratai rácsáfoltak.⁵

A püspök az uniált örmények egyházi gyakorlata, valamint keleti szokásai miatt is nemtetszésének adott hangot leveleiben, sőt többször illette őket az eretnokség, a tévelygés, valamint skizmatizmus általában véve is a laptalannak és felfoghatatlannak tűnő vádjával. Kézenfekvőnek tűnt, hogy a püspök nyilvánvaló offenzív magatartása mögött egyértelműen az örmények feletti joghatóság megszerzése volt. Mártonffy észrevételeit három latin nyelvű levélben küldte el 1719. június 1-jén a Szentszéknek, „*Errores et abusus inter Armenos Transylvaniae vigentes*” címmel.⁶ A levelek másolatait továbbá kézbesítették Lazar Budachowicz (1668-1721) szamosújvári örmény plébánosnak is, aki Oxendio püspök halála óta apostoli vikáriusi címben intézte az erdélyi örmények egyházi ügyeit. Maga a püspök elsősorban Budachowiczot tette felelőssé az erdélyi örmények tévelygése miatt. Sőt ezt a vádat Karácsonyi János monográfiájában - anélkül, hogy megadta volna értesülésének pontos eredetét - nem kis tévedéssel meg is említette, hogy Budachowicz vezetésével az erdélyi örmények visszatértek eretnek szokásaikhoz.⁷ Lazar Budachowicz, a lemergi Pontificio Collegio Armeno egykori növendéke, 1690-ben Erdélybe utazott Francesco Bonesana (1678-1691) teatinus prefektus utasítására, hogy segítse missziós munkájában az akkor még apostoli vikáriusi titulusban szolgáló Oxendiót.⁸

Az idősödő örmény papot egyébiránt már húsz évvel korábban is megérintette eretnokség gyanúja. Az 1697-ben a Besztercén kirobbanó Elia Mendrul-féle botrányban, nyilvánosan szembefordult Oxendio püspökkel, aki arra akart kényszeríteni három konvertita örmény papot, hogy váljanak el feleségüktől és hagyják el családjukat.⁹

A dokumentum születését minden bizonnyal megelőzte Mártonffy György Giuseppe Sacripante bíborosnak (a Propaganda prefektusa, Larissa címzetes érseke) írt levele, melyet Lukácsy Kristóf latin nyelvű monográfiájában is megemlégett. Lukácsy nem tett utalást a hivatkozott irat eredetéről, de összefoglalta, hogy a prefektus külön vizsgálatot kért Mártonffy püspökről az erdélyi örmények tévelygéseiről. Nyomatékosan kérte a püspököt, hogy körültekintően járjon el, és győződjön meg arról, hogy az örmények az igazhitű katolikus Oxendio püspök halála után valóban letértek-e a helyes útról.¹⁰ Mártonffy válasza egyértelmű volt, de mint tudjuk az ő célja az erdélyi püspökség elveszett tekintélyének visszaszerzése volt, s ebben az esetben mindent megtett, hogy a gazdag örmény közösséget és annak uniált egyházát beintegrálja. A püspök nem válogatott az eszközökben, s könnyen meg is tehetette, hiszen a katolikus kléruson kívül maga mögött tudhatta az udvar támogatását is.¹¹

Mártonffy püspök tizenkét pontban sűrítette össze az általa tévesnek és eretneknek tartott örmény egyházi hibákat és szokásokat. Mielőtt részleteznék a kifogásokat, hozzá kell tennünk, hogy az ilyesfajta dokumentumok nem ismeretlenek az örmény egyháztörténeti kutatásokban. Lassan már külön tudományos kutatási területté vált az örmény egyház tévelygéseiről szóló dokumentumok tanulmányozása. Ezekben többek között központi helyet foglal a hibásnak vélt liturgikus gyakorlat, azaz szentáldozásnál a bort nem keverik vízzel, a karácsonyt december 25-e helyett január 6-án ünneplik, a *Trisagiont* hibásan éneklük, illetve korholják a khalkédóni egyetemes zsinatot, s annak egyházatyáit.¹²

Mindenesetre ilyen címen dokumentumok már 6. század végétől kezdve fogalmazódtak meg az örmény egyház ellen, mind Konstantinápoly, mind pedig Róma részéről. Megemlíthető a 11. század végén I. Alexios Komnénos (1081-1118) császár udvari teológusa, aki - császári

felkérésre - mintegy háromszáz pontból álló dokumentumot állított össze, melyben össze foglalta az örmények hibáit. A teológus az örményeket nyíltan eretneknek bélyegezte. Leírta, hogy tagadták Khalkédont, s átáni módon fordított eukharisziát szolgálnak ki istentiszteletükön, kisgyermekeket áldoznak, a vérüket isszák, s „zsidó” módra állatot áldoznak, melynek vérével megszenteltetik a templomokat, így magát a Megváltót.¹³ A kilikiai Örményország idején 1342-ben XII. Benedek pápa (1334-1342) az áttért örményeket támadta, s 117 pontban összeállított dokumentumban sorolta fel az örmények hibáit és tévelygéseit. A dokumentumban természetesen előkelő helyet foglalt el Khalkédón tagadása, a *Trisagion* ének helytelen éneklése, valamint az állat áldozat.¹⁴ A 1665-ben a lengyelországi örmények között tevékenykedő és a lemergi Collegio Pontificio Armenót megalapító teatinus szerzetes, Clemens Galanus (1610-1666) többször is támadta az áttért örményeket Khalkédón-ellenességük miatt, továbbá „zsidózó” eretnekeknek nyilvánította őket, mert állatáldozatot mutatnak be minden egyes liturgia végén.¹⁵ A 18. század elején a lemergi örményekkel szemben Vardan Hunanean (1645-1715) uniált érsek és Deodatus Nersesowicz (1683-1709)¹⁶ címzetes trajanopolisi püspök, érseki koadjutor fogalmazott meg harminc pontból álló dokumentumot, ahol felsorolta az ottani örmények tévelygéseit.¹⁷

Mártonffy püspök a Szentszékhez eljuttatott dokumentumokban nyomatékosan kifogásolta, hogy az erdélyi örmények tagadják Jézus Krisztus két természetét, ezáltal semmibe veszik a khalkédóni egyetemes zsinatot és Nagy Szent Leó (440-461) pápa (latinul: *Tomus Leonis*; klasszikus örményül: *Tumar Lewoni*) tanítását, valamint hibásan éneklék a *Trisagiont* (*Sanctus Dens, Sanctus Fortis, Sanctus Immortalis, Misere nobis*).¹⁸ Szerinte a nevezett énekbe belefoglalják a monofiziták által hozzátoldott „*aki értünk megfeszítettél*” (latinul: *qui crucifigitur pro nobis*) rövid mondatot is.¹⁹ Nyilvánvaló, hogy sok esetben alaptalanok voltak Mártonffy vádjai. Egyrészt azzal a szándékkal írhatta őket, hogy lejárattva az örményeket, minél gyorsabban tudja rájuk erőltetni az erdélyi római katolikus püspökség joghatóságát. Másrészt nem ismerte, de nem is óhajtotta megismerni az örmény egyházi szokásokat és hagyományokat. A nevezett dokumentumokkal kapcsolatban ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy még Kollonich Lipót (1695-1707) érseksége, valamint Illyés András (1640-1712) püspöksége idején, 1696 körül, hasonló címen fogalmaztak meg egy hat pontból álló dokumentumot az erdélyi örmények egyházával szemben.²⁰ Az 1690-es évek közepén valószínűleg a jezsuita atyák által megszerkesztett dokumentum lehetett, és stílusában nem sok eltérést mutat a Mártonffy György püspök által összeszerkesztett forrásokkal. Annyi eltérés tapasztalható, hogy a dokumentum három nagy örmény keleti (apostoli) teológus, Yovhannés Öjunac'i,²¹ Yovhannés Orotneac'i és Grigor Tat'ewac'i nevét is megemlíti, akik a 14. században teológiai értekezéseikben bírálták Róma elsőbbségét.²² Azonfelül a dokumentum megemlíti, hogy Eutykhés szerzetest, Barsauma szír szerzetest és Dioskoros (444-451) alexandriai pátriárka téves tanításait az örmények vallják, illetve mártirokként tisztelik őket.²³

Lazar Budachowicz és örmény paptársai nem értették, sőt nem érthették a felhozott vádakot, hogy katolikus mivoltuk ellenére miért támadják őket Khalkédón tagadásával, mint korábban az apostoli örményeket. Ezáltal mindnyájan tagadták a monofizita, vagy az antikhalkédónita eretnekséggel való gyanúsítást. Ráadásul az uniált örmény klérus azon kis-örményországi püspökök szellemi leszármazottainak vallotta magát, akik részt vettek 451-ben az egyetemes zsinaton, s elfogadták a hivatalos tanítást Jézus két természetéről.²⁴ A koraközépkori örménység körében Khalkédón kérdése központi konfliktusforrássá vált a 6-11. században, annak dacára, hogy az örmény egyház alapításától kezdve az egyetemes egyház szerves részének tekintette magát. Am közzismert, hogy Khalkédón idején az örmény apostoli egyház tevékenyen szerepet vállalt a Szászánida perzsák elleni függetlenségi háborúban, s így az

egyház vezetése hivatalosan nem tudta magát képviselni, s csak megkésve jutott el a zsinat híre.

Az armenisztikai kutatás eddig két nagy nemzeti zsinathoz kötötte Khalkédón örmény egyház általi elítélését és a monofizitizmus állítólagos elfogadását.²⁵ Ezt ugyanakkor cáfolni látszik, hogy 491-ben, Valarsapatban az örmény apostoli egyház nemzeti zsinatot tartott, ahol foglalkoztak a IV. egyetemes zsinattal kapcsolatos teológiai kérdésekkel. A jelenlévő püspökök elfogadták az egyetemes zsinat tanítását, s kinyilvánították, hogy az örmények, a grúzok, a görögök, a rómaiak és kaukázusi albánok egy ugyanazon ortodox egyházhoz tartoznak. Következésképp ama nemzeti zsinaton sem született Khalkédón elmarasztaló döntés.²⁶

Mindenesetre az örmény apostoli egyház mélyrehatóan csak az 505-ös dwini nemzeti zsinaton foglalkozott Khalkédónnal. A zsinati akták, dokumentumok tanulmányozása során nem nevesítették az egyetemes zsinatot, sőt nem ítélték el, ugyanakkor szír közvetítéssel egy olyan hír forgott akkor közszájon, hogy Római Birodalom egy nagy zsinatán tulajdonképpen a nesztorianizmust restaurálták, azaz Khalkédón nesztorianus-barát zsinat volt. Az örményeknek pedig a nesztorianizmus egyet jelentett a perzsa elnyomatással, mert a Szászánida területen lévő nesztorianusok az örmény, valamint a többi kaukázusi egyházat kívánta joghatósága alá vonni, amelyhez politikai és anyagi segítséget kaptak a perzsa udvartól, így a zsinaton magát a nesztorianizmust, Nestoriot, valamint a nesztorianizmus melegágyának tekintett antiokhiai teológiai iskola képviselőit: Tarsosi Diodórost, Edessai Ibast, Mopsuestiai Theodórost és Kyrosi Theodórotost átkozták ki.²⁷ A zsinaton pedig egy szót sem szólnak Khalkédónról és Nagy Szent Leó pápa *Tomusáról*. Sőt megerősítették, hogy az örmény egyház számára egyedül Szent Kyrillos (412-444) alexandriai pátriárka tanítása, a III. ephesosi egyetemes zsinaton elfogadott *Tizenkétpontos Anctémizmus* a mérvadó.²⁸

Az 555-ben szintén Dwinben összeülő zsinat hivatalos aktáiból sem derült ki, hogy Khalkédón tanításával kapcsolatban milyen viszony alakult ki. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy eme zsinathoz köthető dogmatikai levelek ugyan korholták a zsinatot, de nem utasítják el, s utólag fény derült arra, hogy ezeket a dokumentumokat néhány évszázaddal később csatolták a zsinati anyagokhoz, amikor az örmény apostoli egyház kapcsolata az egyetemes egyházzal mélypontra jutott. Itt megjelent a rómaiak vagy görögök zsinata kifejezés is, ami elsősorban Konstantinápoly expanzív valláspolitikáját igyekezett aposztrofálni.²⁹ Ennek okán a 7. század közepétől kezd kialakulni az örmény krónikaírodalomban, pontosabban először Sebeós püspök történetében, egy határozott Khalkédón-ellenesség, ami mögött nem pusztán teológiai vagy dogmatikai, hanem olyan politikai indítékok bújtak meg, melyekben az örmény nép és az apostoli egyház önállóságra való törekvése mutatkozott meg.³⁰ E periódustól kezdve az örmények Khalkédón-ellenessége határozott kelet-római szembenállássá kezdett átlényegülni: s ez már egyfajta negatív toposzként transzformálódva, át- meg átöröklődött a következő örmény történetíró generációk munkáiba is. Khalkédón szinte már egyet jelentett a görög vagy a római eretnekséggel.

Az 555-ös nemzeti zsinaton viszont hivatalosan Khalkédón és Nagy Szent Leó pápa *Tomusa* nem lett kiátkozva. Sőt a zsinaton újból kiátkozták a nesztorianizmust, Barsauma szír szerzetest, Dioskoros alexandriai pátriárkát, Eutykhést apátot és Sevérost (512-518) Antiokhia pátriárkáját, azaz a monofizitizmus vezéralakjait. Mindazonáltal a zsinaton az örmény egyház elfogadta Halikarnassosi Iulianos Jézus testének romolhatatlanságáról szóló tanítását, melyet ők nem a monofizitizmussal azonosítottak.³¹ Ellenben Konstantinápoly igen, s emiatt kezdte korholni az örmény apostoli egyházat a monofizitizmus és az anti-diofizitizmus vádjával.

Holott 163 évvel később, 718-ban a dwini, majd azt követően 728-ban a manazkerti nemzeti zsinatokon Halikarnassosi Iulianos tanítását az örmény egyház kiátkozta, s eretnekségnek nyilvánította.³² Mindenesetre ezt a vádat Konstantinápolytól maga Róma is a későbbiekben adoptálta.

A már említett 555-ös dwini zsinaton, az ott jelen lévő szír főpapok kérésére az örmény egyház elfogadta a *Trisagion* ének kibővített formáját, melyet először a latin egyház a 11. században kifogásolt az örményeknél, mondván, hogy nem az ortodox és a katolikus tanítást követi. Azonban az örmény egyház értelmezése szerint nem kétséges, hogy Petros Mongos, magyar nevén Ványoló Péter antiókhiai pátriárka által kibővített *Trisagion* énekben Krisztus a szenvedő alany, és nem a Szentháromság, ezért a szöveg szándékára nézve ortodox volt. S emellett az örmény egyház határozottan kiállt, s elvetette az eretnekséggel való gyanúsítását. Hozzá kell ugyanakkor tennünk, hogy Khalkédón örmények általi megítélése gyakorta csak politika- s nem dogmafüggő volt.³³ A heves bizánci-örmény polémiák közepette azért akadt Khalkédónnal kapcsolatban békésebb periódus is. 862-ben Sirakawanban ült össze az örmény egyház nemzeti zsinata, melyen követként részt vett lonnes nikaiai érsek, a birodalmi egyház követe is. A zsinat 4., 5., 6., 13., 14 és 15. kánonjai foglalkoztak a IV. khalkédóni egyetemes zsinat tanításával. Ezek közül mindenképp mérvadónak számított a 13. kánon, amely kijelentette, hogy minden olyan személyt kiátkoz, aki tagadni merészezi az egyetemes zsinatok, köztük név szerint Khalkédón tanítását.³⁴ E nemzeti zsinat kánonjai mögött politikai indítékok húzódtak meg. Mind Konstantinápoly, mind Örményország számára a szövetségkeresés politikája volt a háttérben. Ugyanis Konstantinápoly partnert látott az örményekben, az arabok kaukázusi hatalmának háttérbe szorításában, s így nem kívánt az örmény egyház ügyeivel foglalkozni. Míg a függetlenedő örmény tartományok vezetői, különösen Bagratuni főnemesi klán, egy egységes keresztény kaukázusontúli államalakulat megalakításában voltak érdekeltek, ahol békésen megfértek egymás mellett a görög, illetve az örmény rítusú keresztények, s így komoly szükségét látták, hogy megszerezzék Konstantinápoly politikai támogatását.³⁵

Ennek fényében a Mártonffy által összeállított dokumentumokra válaszul, Lazar Budachowicz visszautasította a püspök vádjait, s pontról pontra megcáfolta azokat, kiemelve, hogy Khalkédont, s Nagy Szent Leó pápa tanítását az örmények sohasem tagadták. Ezen túlmenően azt is hozzátette, hogy az örmények Erdélyben a *Trisagion* éneket úgy éneklék, ahogy a lengyelországi örmények, s úgy, ahogy jóemlékezetű Oxendio püspök nekik is elrendelte, azaz „aki megfeszítettél érettünk” passzust kihagyják.³⁶ Lazar Budachowicz megbízásából helyettese, Michal Teodorowicz levelet fogalmazott meg a bécsi nunciatúrának, valamint Mártonffy György erdélyi püspöknek, amelyben tudtukra adták, hogy az ügy kivizsgálása végett a Szentszékhez fordulnak.³⁷ A szentszéki missziós hatóság, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide ugyanakkor ez ügyben bizonytalanak mutatkozott, ezért inkább úgy döntött, hogy apostoli misszionáriust küld ki Erdélybe, hogy személyesen bizonyosodjon meg a felhozott vádak megalapozottsága felől. Erre a feladatra a mechitarista Xac'atur Arak'ean Erzurumc'i vardapetet találták a legalkalmasabbnak, aki még Mxit'ar Sebastac'i vardapettel együtt katolizált, és ők alapították meg Konstantinápolyban a bencés regula alapján működő mechitarista kongregációt.³⁸ Az uniált örmény szerzetes 1719 júliusában kapta kézhez a Propaganda utasítását, és Velencéből Belgrád érintésével 1719 augusztusában meg is érkezett Szamosújvárra.³⁹ Xac'atur vardapet több, a Propaganda Fidehez eljuttatott levelében részletesen leírta vizitációját, illetve az erdélyi örmények között végzett vizsgálódásokat. Jelentéseiben külön kitért arra, hogy a Mártonffy György által felhozott vádak nem érzékelték, s az erdélyi örményeket jelentéseiben igazhitű, helyes úton járó katolikusként jellemezte, továbbá az ottani örmények elfogadják Khalkédont,

és nem tagadják Nagy Szent Leó pápa *Tomusát*, illetve nem éneklük helytelenül a *Trisagiont*. Ezzel megerősítette mindazt, amit Budachowicz plébános is leírt levelében. Ugyanakkor Xac'atur vardapet a Propagandának elküldött jelentéseiben kifejezésre jutatta, hogy az örmények élére újból uniált püspököt lenne célszerű kinevezni.⁴⁰ Ezt természetesen a magyar római katolikus klérus nem fogadta el, s hat év múltán, 1725-ben Bécs hathatós támogatásának köszönhetően a Szentszéktől megszerezték az erdélyi örmények feletti joghatóságot, Mártonffy György utódja, Antalfy János püspöksége idején, s ezzel végképp elindult az erdélyi örmény uniált egyház integrációja és eljelentéktelenedése.⁴¹

Lábjegyzetek:

1. Kihallgatott tanú volt még Lctay István erdélyi pap, Jurkovich János, a Pázmáneum régense, Pcterffy Ferenc Magyar Kancelláriai tanácsos, Kozma Kelemen erdélyi kancelláriai jegyző.: ASV (=Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano) Arch. Concist. Proc. (=Archivio Concistoriale, Processus Canonicí) Vol. 41 Fol. 555r.-568/v.; *Galla Ferenc*: A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. A magyar katolikus megújulás püspökei. In: Levéltári Közlemények 20-23(1942-1945) 167.; *Galla Ferenc*: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a királyságban és Erdélyben a 17-18. században. Bp.-Róma, 2005. 273, 235-ös lábjegyzet.
2. *Galla Ferenc*: Ferences misszionáriusok Magyarországon... i. m. 273.
3. Uo.
4. *Galla Ferenc*: Ferences misszionáriusok... i. m. 274.
5. A kongresszusok (*Congressi*) a nevezett intézmény hivatalos ülései között, szűk körben megtartott informális ülései voltak. Eme tanácskozás dokumentumai (olaszul: *Scritture riferite nei Congressi*) pedig ugyan sokáig kiegészítő jellegű forrásoknak minősültek, s e forrástípus az utóbbi idők tudományos kutatásainak eredményeképpen vált kiemelkedő fontosságú anyaggá, amelyben többet tudunk meg az elvégzett missziók menetéről és logisztikájáról.
6. APF (= Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dcí popoli o de „Propganda Fide” -Roma) SC(= Scritture riferite nei Congressi) Fondo Armeni Vol. 7 Fol. 39/r.-v.; *Lukácsy, Christoforus*: *História Armenorum Transilvaniae*. Viennae, 1859. 76-77. *Petrowicz, Gregorio*: *La chiesa armena in Polonie e nei paesi limitrofi*. Roma, 1988. 173-174.
7. *Karácsonyi János*: *Magyarország egyháztörténete*. Bp., 1985. 360-361.
8. Francesco Boncsana, a *Collegio Armeno* akkori prefektusa, tanulmányai befejezése után küldte az akkor huszonnégy éves fiatal örmény uniált papot Erdélybe. Erről külön beszámolt Oxendio Virziresco Gyergyószentmiklóson 1690. július 14-én a Propaganda titkárának, Edoardo Cybónak elküldött levelében is: APF SC Fondo Armeni Vol. 4 Fol. 82/v.
9. E vizsály iratanyaga megtalálható: ASV Arch. Nunz. Vienna (=Archivio dcílla Nunziatura in Vienna) Vol. 196 Fol. 157r.-158r. Fol. 161/r.-v. Fol. 163r. Fol. 164/r.-v. Fol. 181/r.-v.; APF SC Fondo Armeni Vol. 4 Fol. 519/r.-v. +527/v. Fol. 520/r.-v.+526/v. Fol. 521/r.-v.+522r. Fol. 523/r.-v. Fol. 525/r.-v. Fol. 530r.-531/v.
10. E levelekre végül is a Propaganda történeti levéltárban találtam rá 2004 októberében: APF SOCG (= Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generáli) Vol. 617 Fol. 320r.; APF Lettere (= Lettere e Decreti della Sacra Congregazione) Vol. 108 Fol. A2N.-A5N.; *Lukácsy, Christoforus*: *História Armenorum Transilvaniae*. i. m. 76-77.;

- A dokumentumokra hivatkozik továbbá: *Petrowicz, Gregorio*: La chiesa armena in Polonie e nei paesi limitrofi. i. m. 173-174.
11. *Lukácsy, Christoforus*: *História Armenorum Transsilvaniae*. i. m. 77.
  12. APF SC Fondo Armeni Vol. 7 Fol. 40r.-41/v. Fol. 42r.; *Lukácsy, Christoforus*: *História Armenorum Transsilvaniae*. i. in. 78.
  13. *Zigabeni, Euthymii*: *Panoplia Dogmatica XXI*1. In: *Patrologiae cursus competus, series graeca-latina*. Ed. Migne, Jean-Pierre. Vol. 130. Paris, 1834. 1184D.
  14. *Gay, Jean*: *Le Pape Clement VI. et les affaires d'Orient*. Paris, 1904. 140.
  15. *Galanus, Clemens*: *Conciliationis Ecclesiae Armenae cum Romanae*. Pars 1-2. Romae, 1661-1690.413.
  16. Deodatus Nersesowicz esetében hivatalának idejét tüntettem fel.
  17. A dokumentum címe: „*Errori delta nostra natione Armena in Polonia*”: APF SC Fondo Armeni Vol. 5 Fol. 665/r.-v. Fol. 671/r.-v.
  18. A *Trisagion* „helytelen” éneklését Petros Mongos vagy Gnapheus (470, 475-477, 485—489), magyar nevén Ványoló Péter antiókhiai pátriárka vezette be. Ő Zénón császár (474-475, 476-491) *Hénutikonyá* elvető, s szigorú khalkédónita Kalandiont (479-484) váltotta a főpásztori székből. Petros Mongos elődjével ellentétben elfogadta a *Hénotikonl*, sőt annak buzgó támogatója is volt, s nagy port kavart, amikor a nevezett énekbe bevezette a bővítményt, ami miatt kivívta a khalkédónita ortodoxia haragját, s emiatt a *Trisagion* betoldás a monofiziták jelmondatává vált: „*Szent az Isten, Szent Erős, Szent Halhatatlan, (aki érettünk megfeszítetté)!, irgalmazz nekünk.*” A teljes ének így latinul: „*Sanctus Deus, Sanctus fortis. Sanctus Immortalis (qui crucifigitur pro nobis). Misere nobis.*”, görögül: „*Hagios Theos, Hagios Eskhiros, Hagios Athanatos (staurótheis di' hémas). Eleison hémas.*”, klasszikus örményül: „*Surb Astuac, Surb ew Hzawr, Surb ew Anmah, (or xac'ec'aw vasn mer). Olormea mez.*” Az egyetemes ortodox egyház által eretneknek tartott betoldást szándékosan tettem zárójelbe. *Meyendorjf, John*: *Birodalmi egység és keresztény szakadások*. Bp., 2001. 263.
  19. APF SC Fondo Armeni Vol. 7 Fol. 40r.-41/v. Fol. 42r.
  20. A dokumentum *Errores et abusus Ecclesiae Armenae* címmel íródott, s fellelhető: *Balgy, Alex*: *Históriae doctrinae catholicae inter Armenos unionisque eorum cum Ecclesia Romana*. Viennae. 1878, 86.; *Nilles, Nicolaus*: *Symbolae ad illustrandam historiám ecclesiae orientális in terris Coronae S. Stephani*. Oniponte, 1885. 916-918.
  21. Más néven IV. „Bölcselő” János örmény katolikosz (*Jovhannés Ojunac'i Imastasér*) (718-727).
  22. „*Denique Joannis Ozniensis schismatis restauratoris tanquam viri sanctissimi legunt... deinde Joannis Orotncnsis et Gregorii Tadevaensis, qui duo totó vitae suae tempore scriptis oppugnarunt Románam Ecclesiam et fidem orthodoxam.*”: *Nilles, Nicolaus*: i. m. 917.
  23. „*Missae in Canone mentionem ejus faciunt, triumque insignium Eutylianorum, nempe Barsumae monachi, Dioscuro olim addictissimi, de quo legunt in suo martyrologio...*”: *Nilles, Nicolaus*: i. m. 917.
  24. *Lukácsy, Christoforus*: *História Armenorum Transsilvaniae*. i. m. 47.
  25. *Sarkissian, Karekin*: *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. New York, 1975. 4-21.
  26. „*Nos Armeni, Graeci, Ibéri, et Albani ejusdem confessionis sumus in vera fide, quam tradiderunt SS. Patres tribus in synodis.*”: *Galanus, Clemens*: *Conciliationis Ecclesiae Armenae cum Romanae*. Pars I. i. m. 10; Ezt átveszi Lukácsy Kristóf is: *Lukácsy, Christoforus*: *História Armenorum Transilvaniae*. i. m. 47.

27. *Sarkissian, Karekin*: i. m. 8-10; *Girk' T'it'oc* (Levelek könyve). Tiflis, 1901. 41-43.
Garitte, Gérard: ed. *La Narratio de rebus Armeniae* 44-70.
28. *Girk' T'it'oc* (Levelek könyve), i. m. 49-53.; *Garitte, Gérard*: i. m. 138.; *Sarkissian, Karekin*: i. m. 44-45.
29. *Garitie, Gérard*: i. m. 151-155.
30. *Abgaryan, Geworg*: ed. *Patmut' iwn Sebéosi* (Sebeos püspök története). Erewan, 1979. 148-149.
31. *Girk' T'h'oc* (Levelek könyve) i. m. 49-53.; *Garitte Gérard*: i. m. 153-160.
32. *Örmanean, Malakiay*: *Hayoc' eklec'in* (Az örmény egyház). Jereván, 1993. 68, 252.
33. *Meyendorjj, John*: i. m. 259-265.
34. *Galamis, Clemens*: *Conciliationis Ecclesiae Armenae cum Romána. Pars 1.* i. m. 229.;
Továbbá átveszi tőle *Lukácsy, Christofonis*: *História Armenorum Transilvaniae.* i. m. 50-52.; *Hawak 'umn patiinit 'ean Vardanay vardapeti* (Vardan vardapet történetének gyűjteménye). Venetik, 1862. 81-82, 187.; *Garitte, Gérard*: i. m., 372-375.
35. *Akinean, Nerses*: *Tutt P'otay Patriark'i ar Zak'ariay Kat'oikos Hayoc'* (Phótios pátriárka levele I. Zakariás katolikoszhoz). In: *Handés Amsörca 4-6(1968)* 129-156.;
Garsoian, Nina: *The Problem of Armenian Integration into the Byzantine Empire.* In: *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire.* Eds. Heléne Ahrweiler-
Angéliki Lalou. *Dumbarton Oaks*, 1998. 72-73.
36. *Lukácsy, Christofonis*: *História Armenorum Transilvaniae.* i. m. 77.
37. Uo. 78.
38. Uo. 79.; *Petrowicz, Gregorio*: *La chiosa armena in Polonie e nei paesi limitrofi.* i. m. 173.
39. APF SC Fondo Armeni Vol. 7 Fol. 62r.
40. APF SC Fondo Armeni Vol. 8 Fol. 80r. Fol. 97/r.-v.
41. *Petrowicz, Gregorio*: *La chiesa armena in Polonie e nei paesi limitrofi.* i. m. 106-107, 180-181.

FÜGGELÉK

1719. JÚNIUS 1., GYULAFEHÉRVÁR (ALBA JULIA) MÁRTONFFY GYÖRGY ERDÉLYI RÓMAI KATOLIKUS PÜSPÖK LEVELE A HITTERJESZTÉS SZENT KONGREGÁCIÓJA BÍBOROSAINAK

AZ IRAT: APF SC Fondo Armeni Vol. 7 Föl. 39r., végig sajátkezű írással, pecsét nélkül.

NYOMTATOTT KIADÁSA: Tudomásom szerint kiadatlan.

Albae Iuliae die Ima mentis Juni 1719 Eminentissime Sanctae Romae Ecclesie Cardinalis
D[omi]ne. D[omin]ne mihi gratiosissime Colendissime!

Pratioso Eminentiae V[est]rae Mandato obtemporare volens, Armenos hujus Provinciáé, cum
suis Sacerdotibus, pro 24 Maii, animodo currentis, in mei personalem praesentiam citando,

eorundem a Sacra Congregatione mihi communicatos errores, et abusus, in meo capitulari consistorio, per corporale eorundem Fassionem, in adjuncto hocce instrumento, Sacre Congregationi humillime transmissi. Verum quidem est, aliquos errores, et abusus recognoverunt ab initio suae unionis, inter se semper permantisse, sed nunc in omnibus se conformare velle Sanctae Romanae Ecclesiae (praeter missae ritum) infacie consistori, mediante professione appromiserunt, quibus et ego, a modo imposterum accuratius invigilare non intermittam. Graviore autem errores, a S[acra] Congregatione expositos, inter schismaticos Armenos in Turcia, aliiq[ue] fuorum] Otthomanicis partibus vigere asseruerunt. Caeterum me, Eminentiae V[est]rae. Paternae Gratiae demitte recommendans, pro Dei Glória promovenda, et S[anctis] Matris Ecclesiae exaltatione diutissime incolumem supervivere desidero, et maneo.

Euisdem Eminentie Vestre.

Humillimus, et devotissimus Capellan[us] Georgius Martonffi

Ep[iscopu]s Transylvaniae M[anu] p[ro]pria

Alba Juliae die Ima mentis Juni 1719.

1719. június 1., Gyulafehérvár (Álba hilia)

Mártonffy György erdélyi római katolikus püspök levele a Hitterjesztés SzentKongregációjá bíborosainak az erdélyi örmények tévelygéseiről

AZ IRAT: APF SC Fondo Armeni Vol. 7 Fol. 40r.-41r., végig sajátkezű, aláírással, pecséttel

Georgius Mártonfii, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Transylvaniensis. Memóriáé commendamus tenoré pr[aese]ntium significantes quibus expedit universis. Quod, cum Eminentissimus Sanctae Romanae Eccl[esi]ae Cardinalis D[omi]nus. Iosephus Sacripantes, Sacra Congregationis de Propaganda Fide praefectus, certas querelas super erroribus, et abusibus, inter Armenos Transylvanienses, adversus puritatem orthodoxae fidei, in adjuncto folio, descriptos irrepsisse mihi intimasset, et ad exammadum transmitter, Idcirco di 24ta mentis Maii, anni 1719mi, juxta gratiosam eiusdem Eminentiae Commissionem, ad cxominandos eosdem errores atq[ue] Abnous, cum D[omi]nis coassessionibus, pro tribunali sacro consedissem. Ex tunc reverendi patres: Lazarus quidem Budakovicz in spiritualibus vicarius, et primarius plebanus Szamosujvariensis per literas, Narcissus autem eiusdem loci secundarius plebanus, ac Ioannes Andrea plebanus Ebesfálvensis personaliter reliquis rationaliter absentibus. Primarii insuper Armeni Iacobus Christophorus Szamosujvariensis Eccl[esi]ae Curator, Ioannes Kopacz Ebesfálvensis Eccl[esi]ae Curator, Theodorus Salamon Eccl[esi]ae. Szamosujvariensis Iudex, Dániel Tódor Senator, Michael Markovics Nótarius Szamosujvariensis, Nicolas Pap Ebesfálvensis companiae supremus iudex, Nicolaus Maron Vice Iudex, Nicolaus Lukacs Iudex Gyergyoiensis, et Lucas Ábrahám ex Gyergyó ac Gregorius Tódor Gyergyoiensis Eccl[esi]ae. Curator, per me ad sacrum tribunal citati, atq[ue] de sibi objectis erroribus strictissime examinandi, in figura iudici comparverunt, qui, auditis,

et intellectis, per me, eisdem propositis erroribus, strictissimo juramenti sacramento, in facie sedis deposito., ad singula duodecim puncta ipsis proposita, hunc in modum responderemur.

Ad 1um: Communiter cum iuris sacerdotibus negarunt in sacrificio missae de Hereticis se solere facere commemorationem, vei preces pro iisdem fundere, prout etiam eorum missalia, in facie Sacrae Sedis producta, et examinata demonstrant.

Ad 2um: Asserunt festa natalita Christi D[omi]ni. separatim nimirum 25ta Decembris, festum verö Epiphaniae óta Januarii, secundum vetus Kalendárium se colere.

Ad 3ium: Tam in publicis, quam privatis fidei professionibus, duas in Christo naturas, divinam videlicet, et Humanam admittunt, quod etiam remonstrarunt e suis catechismis.

(40/v.) Ad 4um: Pernegant cum juramento, se animalium Sacrificia facere.

Ad 5um: Infántes non communicant, verum tempore baptismi benedicentes. Corpus D[omi]ni nostri Iesu Christi custodiat et conservet te, in vitám eternam. Interim abusus iste tollatur ut deinceps propter uniformitatem, iisdem impositum, et inunctum est.

Ad 6um: Fatentur ingenne non se fuisse usos hactenus unctione ölei sacri in sacramento extremae unctionis. Impositum autem est ipsis, ut unctione ölei utantur, et fonnám modo conveto pronuncient. Quod facere se compromiserunt.

Ad 7um: Non prohibebantur equidem etiam hactenus grandes puellae Eccl[esi]am adire, nisi ex quadam consuetudine taliter praeticata, imo ter, aut quater per annum, pro confessione, et communione percipienda comparebant, ut autem juxta Eccl[esi]ae. praeptum. vadant, et frequentens divina, dominicis, et festis diebus, est ipsis demandatum.

Ad 8um: Sacram Synaxim etiamsi ob certam impossibilitatem non deferant cum comitu, et publice cum facibus, superpelicio, timabulo, attamen deferunt in honesta capsula, et pixide deanrata, quas in hoc consessu remonstrarunt.

Ad 9um: Romani Pontificis faciunt commemorationem in missa, et alibi ubi opus est.

Ad 10 um: Aquam, vino admiscent in sacrosancto missae sacrificio, aliter ac faciant Armeni non uniti.

Ad 11 um: Trisagium asserverunt per omnia, ad modum Sanctae Romanae Eccl[esi]ae se canere.

Ad 12um: Nullum etiam anathema proferunt in S[anctam] Leoném Pontificem, neque in Sacram Oecumenicam Synodum Calcedonensem. Referunt autem in Transylvaniense Armeni hoc practicam solere ab Armenis non unitis, in Turcicis partibus residentibus.

Ego itaq[ue] instituto hoc examine Armenorum Transylvaniensium diligenter peracto, responsionibusq[ue] Eorundem sane, et probe, diligenterq[ue], et exacte ruminatis, calculatis, ac idscrissis, verum statum de praemissis, solenti studio erutum, ad Sacram Congregationem, pleno calamo (ut jam praemissum est) deferre, ac sub sigillo meo consueto, pro informatione, extrandandum esse duxi. Dátum Albae Iuliae in

(41r.)Residentia mea Episcopali, Die prima mensisi lunii A[nno] 1719.

Gcorgius Mártonffi

Ep[isco]pus Transylvaniae M[anu] P[ro]pria].

1719. június 1., Erdély (Gyulafehérvár?), Mártonffy György erdélyi római katolikus püspök a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosaihoz 12 pontban az erdélyi örmények tévelygéseiről.

AZ IRAT: APF SC Fondo Armeni Vol. 7 Fol. 42r., sajátkezű, aláírás nélkül.

NYOMTATOTT KIADÁSA: Lukácsy Kristóf kiadta, nem nevezve meg, hogy az irathoz, mely levéltárból jutott hozzá. *Lukácsy, Kristóf.* História Armenorum Transsylvanicae. Viennae, 1859. 76-77.

1719 1. Juni Transylvania Errores et abusus inter Armenos Transylvaniae vigentes

10. In sacrificio missae de hereticis commemorationem faciunt.

20. Natalitiam Christi D[omi]ni. solemnitatem, et Epiphaniam eodem die celebrant.

30. In privatis Fidei Professionibus, duas in Christo naturas non admittunt.

40. Animalium Sacrificia faciunt.

50. Infantes communicant.

60. Non utuntur sacramento extremae unctionis.

70. Puellae grandes non vadunt ad Ecclesias.

80. Sacram Synaxim ad Infirmos, absque] ullo penitus honore deferunt.

90. Nomen Romani Pontificis, ubi opus est, a catholicis commemorari tacent.

100. Aquam cum vino in Sacrosancto Missae Sacrificio non admiscent.

110. Erronee canunt Trisagium.

**120. Blasphemant, ac anathemisant S[an]ctam] Leoném papám, ac Sacrosanc-
tam Oecumenicam Synodum Chalcedonensem.**